

Mariusz Kaliciński

Uniwersytet Warszawski

e-mail: m.kaliciński@student.uw.edu.pl

ORCID: 0000-0001-6417-2424

Tropy *sacrum* w poezji Jana Czykwin

Traces of the *Sacred* in the Works of Jan Czykwin

ABSTRACT

The objectives of this article are twofold: to address the question of how the category of the sacred (*sacrum*) manifests itself in the poetry of the Belarusian poet Jan Czykwin, and to present specific methodological proposals that may prove useful for further exploration of this issue. To this end, the study employs the method of “tracing the sacred,” as proposed by Zofia Zarębianka. The analysis reveals that the sacred in Jan Czykwin’s poetry is primarily rooted in the Christian worldview and emerges as an implicit yet significant element of his literary output. The uniqueness of Czykwin’s *sacrum* lies in its incorporation into the Polish literary discourse of a coexistence between the two major Christian traditions – Eastern and Western – a feature characteristic of Belarusian literature. This incorporation stems from the dual affiliation of Czykwin’s poetry with both Belarusian and Polish literary traditions, shaped by his Belarusian national identity, his birth and residence within the territory of the Polish state, and his cultural ties to the Polish tradition. Promising methodological approaches include examining sacred motifs in Czykwin’s poems through the lens of the category of “spirituality,” a relatively novel concept within the Polish literary sacrology, as well as conducting comparative analyses of his poetic *sacrum* with the works of Belarusian writers from Belarus.

Keywords: Jan Chykvin, God, Belarus, sacralization, the sacred, Christianity, symbolism, spirituality

Pojęcie *sacrum*, wprowadzone do polskiego dyskursu literaturoznawczego oraz rozpropagowane przez tzw. lubelską szkołę badań sakrologicznych ze Stefanem Sawickim na czele, nie przestaje przyciągać badaczy literatury w Polsce. Jeden z uczniów S. Sawickiego, Wojciech Kudyba, nie waha się przed stwierdzeniem, iż w polskich badaniach literackich panuje wręcz „moda na *sacrum*”, co, pamiętając o nierzadkiej powierzchowności różnych „mód”, skutkuje płytkością interpretacyjną i nadużyciami pojęciowo-metodologicznymi¹. Czy można jednak utożsamiać badania nad *sacrum* w literaturze z modą, tym samym przypisując im charakterystyczną dla owego zjawiska krótkotrwałość?² Czy wraz z końcem „mody” tematyka sakralna w literaturze odejdzie w niepamięć? Jest to raczej wątpliwe, zważywszy na dotychczasowe osiągnięcia w tym zakresie na niwie teoretyczno-literackiej. Czołowa postać polskiej sakrologii literackiej, Zofia Zarębianka, wydaje przeciwny osąd, a mianowicie postuluje pilne uznanie *sacrum* za kategorię o charakterze historycznoliterackim, dodając ze stanowczością, iż „nie wyczerpuje się bogactwo tej kategorii i otwieranych przez nią perspektyw”³. Także wspomniany już W. Kudyba finalnie dochodzi do wniosku, że innowacje terminologiczne i zmiany w obrębie sakrologicznego aparatu pojęciowego wydają się dzisiaj koniecznością, dając w ten sposób do zrozumienia, iż owego zjawiska nie można sprowadzać wyłącznie do mody⁴. Przyczyną problemów metodologicznych mogła być m.in. nowość kategorii *sacrum*, której ugruntowanie oraz teoretyczne uporządkowanie najwyraźniej potrzebują większej ilości czasu. Trudności te nie stanowią oczywiście na tyle dużych przeszkód, które wymagałyby zawieszenia badań nad sakrologią literacką do momentu ich rozwiązania. Jest raczej na odwrót: nowe próby analiz literatury pod kątem obecności *sacrum* mogą przyczynić się do przełamania impasu metodologicznego i odkrycia nowych, interesujących obszarów badawczych.

¹ Zob. W. Kudyba, *Duchowość jako kategoria badań literackich*, [w:] *Literatura, kultura religijna, polskość. Księga jubileuszowa dedykowana prof. dr. hab. Krzysztofowi Dybciakowi w 65. rocznicę urodzin*, red. K. Koehler, W. Kudyba, J. Sikora, Warszawa 2015, s. 426.

² Zob. J. Jadacki, *Mody w filozofii*, „Edukacja filozoficzna” 2017, t. 63, s. 12.

³ Z. Zarębianka, *Sacrum jako kategoria historycznoliteracka*, [w:] Tejże, *Czytanie sacrum*, Kraków-Rzym 2008, s. 17.

⁴ Zob. W. Kudyba, *Duchowość jako kategoria...*, s. 427.

Jako ożywcze tchnienie dla polskiej sakrologii literackiej może posłużyć zwrot ku literaturom mniejszości narodowych w Polsce zarówno w przekładach, jak i w oryginale. Argumenty na korzyść tej tezy zostaną przedstawione w części końcowej artykułu, pośrednim zaś wkładem w jej realizację będzie jego myśl przewodnia, czyli ogląd sakralnego w poezji Jana Czykwina (1940–2022). Był on jedną z najjaśniejszych twarzy powojennej literatury białoruskiej w Polsce, a jego poezja wzbudziła ciekawość polskich literaturoznawców. Teresa Zaniewska konstatuje na przykład, że „poezja Jana Czykwina ma już swoje miejsce w dorobku poetyckim współczesności”⁵. W swoich rozważaniach nad jego twórczością Waldemar Smaszcz idzie o krok dalej, wyrażając opinię, iż przynależy ona do dwu literatur: polskiej i białoruskiej. Z polską literaturą naturalnie łączy ją urodzenie i zamieszkanie poety, polskie wpływy kulturowe, a także język pewnej (choć niewielkiej) części utworów, lecz „mimo wielu wspólnych doświadczeń z polską tradycją, wyrasta jednak [poezja Czykwina – *M.K.*] z odmiennych warunków, wyróżnia ją »białoruskość« [...] Jego wiersz jest bogaty i zróżnicowany, o dużych możliwościach, nie ustępuje na ogół wierszowi polskiemu. Zaś bogaty świat poetycki (łączy elementy wschodu i zachodu) i pewien specyficzny klimat wzbogacają twórczość Czykwina o wartości niespotykane w naszej poezji”⁶. Wyżej wymienione czynniki – polska przynależność literacka Czykwinowej poezji i jej międzykulturowa specyfika – uzasadniają włączenie jej w orbitę polskiego literaturoznawstwa i jego podkategorii, to znaczy polskiej sakrologii literackiej, i mogą przyczynić się do jej odnowienia, ubogacenia i wyznaczenia nowych kierunków badań. Analogiczną myśl wyraził już W. Smaszcz: „niektóre wiersze Czykwina mogą odegrać w literaturze polskiej rolę, podobną do tej, jaką spełniają zwykle przekłady z innych literatur – inspirować nowe poszukiwania językowe, artystyczne, ideowe”⁷. Warto jeszcze zaznaczyć, że współczesna literatura białoruska wyrasta na niezwykle interesującym (ale i tragicznym) podglebiu historyczno-kulturowo-społecznym. Dwie wojny światowe, komunizm, brutalna ateizacja, odwilż polityczna

⁵ T. Zaniewska, *Poetycki świat Jana Czykwina*, [w:] *Над святою студняй. Творчая індывідуальнасць Яна Чыквіна*, red. Г. Тварановіч і А. Алыштынюк, Беласток 2020, s. 31.

⁶ W. Smaszcz, „*Gdzie Rzym, gdzie Krym, a gdzie moja ojczyzna...*” (*w kręgu poezji Jana Czykwina*), [w:] *Над святою студняй...*, s. 48.

⁷ Tamże, s. 54.

przełomu lat 80. i 90., dyktatura Aleksandra Łukaszenki odcisnęły swoje piętno na możliwościach i formach pisania o tym, co sakralne. Nie sposób nie wspomnieć o zmianach granic po II wojnie światowej, w których wyniku część Białorusinów została obywatelami najpierw Polskiej Republiki Ludowej, potem zaś III Rzeczypospolitej. Przetasowania na powojennej mapie Europy sprawiły, iż proces literacki, w tym formy pisania o *sacrum*, obrał inną drogę w przypadku pisarzy białoruskich z Polski w porównaniu do ich kolegów-pobratymców z Białorusi radzieckiej.

Głównym celem artykułu jest zidentyfikowanie i przedstawienie wyróżniających się rysów *sacrum* twórczości poetyckiej Czykwina. Do tego zadania wybrano proponowany przez Z. Zarębiankę autorski sposób „czytania *sacrum*”, czyli jego „tropienie”. Badaczka definiuje „tropy *sacrum*” jako znaki, ślady oraz sygnały w tekście, które wskazują na obecność *sacrum*, natomiast „tropienie” jako proces odkrywania sakralnego w utworze przy pomocy różnorodnych zabiegów na różnych poziomach tekstu. Jest to analogia do poszukiwań *sacrum*, które prowadzi badacz literatury tropiący żmudnie jego ślady, zazwyczaj nieoczywiste i poukrywane wśród różnych sensów utworu. Ponadto wyraża ona przekonanie „o migotliwości znaczeń niesionych i otwieranych przez hasło *sacrum* w literaturze, przekonanie o zmiennym – i wymagającym za każdym razem ponownego ustalenia – zakresie semantycznym pojęcia oraz o niejawnej naturze jego obecności w utworze”⁸. Migotliwość, złożoność i niedookreśloność narzucają indywidualne podejście do każdego utworu albo grupy utworów, wymagające różnorodnych zabiegów i dotyczące różnych poziomów tekstu: „każda metoda jest tu [...] swego rodzaju tropem badawczym, naprowadzającym na ślad poszukiwanej rzeczywistości. Ponieważ zaś wymiar *sacrum* przejawiać się może w każdej płaszczyźnie tekstu – również i metody identyfikowania go wykazują duże zróżnicowanie, nawet w obrębie danego stanowiska badawczego”⁹. „Tropienie *sacrum*” umożliwia więc ukazanie bogactwa problematyki sakralnej w literaturze oraz różnorodności możliwych do wykorzystania narzędzi badawczych.

⁸ Z. Zarębianka, *W meandrach metodologii*, [w:] Tejże, *Tropy sacrum w literaturze XX wieku. Od zagadnień motywicznych do perspektyw hermeneutycznych*, Bydgoszcz 2001, s. 15.

⁹ Tamże, s. 16.

Analiza wstępna wykazała, iż problematyka sakralna w poezji J. Czykwina jest bardzo złożona, obszerna i niemożliwa do wyczerpującego przedstawienia w ramach jednego artykułu. Nie będzie jakkolwiek przesadą stwierdzenie, że do tego zadania przydałaby się osobna dysertacja. Wobec tego „tropienie *sacrum*” zostanie ograniczone do odnalezienia i wstępnego rozpoznania różnych jego śladów w wierszach autora oraz przedstawienia konkretnych propozycji metodologicznych, które mogą okazać się pomocne przy dalszej analizie tego zagadnienia.

Na pierwszych etapach analizy sakralnego w literaturze domaga się ustalenia kwestia stosunku aksjologicznego lirycznego „ja” do spraw transcendentnych. Czykwinowy podmiot liryczny może być scharakteryzowany jako *homo religiosus*, a więc osoba, dla której sprawy religijne stanowią istotny wymiar bytu. Jest to religijność o charakterze chrześcijańskim. Moc jego wiary jest na tyle wielka, że pozwala mu nawet zadeklarować posiadanie wiedzy przez wiarę. Niemniej jednak ślepa wiara oraz dogmatyzm są mu obce, o czym świadczą wątpliwości dotyczące celowości swego powołania na świat i kreacjonistycznej koncepcji stworzenia, którymi dzieli się z odbiorcą w wierszu *За тым мурам*¹⁰. Mimo to fakt zakorzenienia poezji Czykwina w chrześcijaństwie nie zostaje przez to ani zanegowany, ani umniejszony, a jest wręcz na odwrót, jeśli bowiem, jak przekonuje teolog Jacek Salij, „wiara była tylko światopoglądem, obrażalibyśmy naszą godność istot rozumnych, gdybyśmy zamknęli ją na wątpliwości. Dzięki wątpliwościom możemy przecież oczyszczać to, co w naszych poglądach słuszne, z tego, co niesłuszne; wątpliwości, jeśli oczywiście nie pozwalamy im na naruszanie rygorów racjonalności, pomagają nam nadto pogłębić się w znajomości prawdy”¹¹. Dlatego nawet jeśli, jak zapewnia Władimir Konan, poetyczna filozofia Czykwina jest bliższa egzystencjalizmowi świeckiemu, zgodnie z którym bycie realizuje się w nieskończoności niebycia, to i tak „асобныя творы выпраменьваюць святло хрысціянскага трагічнага аптымізму”¹². Pozwala to na wyrażenie opinii, iż poświadczeniem chrześcijańskości jego poezji są właśnie obecne w niej wątpliwości, rozterki i pytania egzystencjalne:

¹⁰ Я. Чыквін, *Адно жыццё. Выбранае*, Беласток 2009, s. 197.

¹¹ J. Salij, *Pytania nieobojętne*, Poznań 1986, s. 19.

¹² У. Конан, *Біблейскія архетыпы і хрысціянскія матывы ў паэзіі Яна Чыквіна*, [у:] *Над святою студняй...*, s. 190.

Што ёсць быццё? Што – чалавек? Што – Бог?
 Чаму нікому нельга лёсу перайначыць?
 [...]

 І што ёсць час – рака ці акіян?
 Вытокі дзе яго? І дзе яго скрыжалі?
 [...]

 А чым свабода ёсць? – Для розуму, для сэрца й рук –
 Цудоўны божы дар? Пыхлівы чалавечы мык?
 Чаму ўсё жыццё свой камень пхаем пад гару?¹³

Iskierki nadziei chrześcijańskiej, rozsiane tu i ówdzie w strofach oraz rozjaśniające swym blaskiem całokształt jego poezji, są za to pieczęcią potwierdzającą autentyczność jej związku z nauczaniem Jezusa z Nazaretu:

– Я памерла б, будзь на тое воля...
 За акном, там, гэта ці не дрэва смерці?
 – Хай Гасподзь ратуе і дае надзею!
 Там усё жывое... іней упрыгожыў голле.
 Будзем, будзем, Божа, ў Бога верыць!¹⁴

Motywy chrześcijańskie czy to jawne, czy to ukryte, przenikają do głębi twórczość literata, co pokrywa się w pełni z jego rozważaniami na temat obecności pierwiastka chrześcijańskiego w sztuce współczesnej: „мастацтва, як ні стараўся чалавечы розум разарваць яго кантакт з рэлігійным светабачаннем, засталася шырока расхінутым у сферы хрысціянскіх перажыванняў, каштоўнасцей, катэгорый, паняткаў, вобразнасці”¹⁵. Chrześcijaństwo poetyckiego uniwersum autora, mimo jego przynależności do Cerkwi prawosławnej, nie jest jednokonfesyjne ani szowinistyczne: raczej wznosi się ponad wszystkie denominacje chrześcijańskie. Tym niemniej można w nim dostrzec cechę właściwą białoruskiemu literackiemu *sacrum*, a mianowicie współlistnienie atrybutów dwu największych tradycji chrześcijańskich: łacińskiej i greckiej. Stwarzając obrazy poetyckie, Czykwin niejednokrotnie sięga do kategorii ikony, powstałej w kręgu kultury bizantyjskiej,

¹³ Я. Чыквін, *Адно жыццё...*, с. 126.

¹⁴ Тамсама, с. 205.

¹⁵ Я. Чыквін, „Паскалеўскі” і „авакумаўскі” шляхі развіцця беларускай духоўнай паэзіі, [у:] Я. Чыквін, *Імёны. Творы. Кантэкст. Артэкулы, рэцэнзіі, інтэрв’ю*, Беласток 2020, с. 127.

przy jednoczesnym wykorzystywaniu łacińskich terminów liturgicznych (святая меса). Nawet swoiste marzenie powrotu do minionej wielkości miasta Bielsk Podlaski, wyrażone w utworze *З анахарэтавых запісаў*, nie wydaje się przejawem prawosławnego triumfalizmu: „Каб уваскрэсуў стараветны горад / Святарным месцам праваслаўя...”¹⁶. Jest to prędkiej pragnienie odnowy życia religijnego zgodnie z tradycjami, które były przekazywane z pokolenia na pokolenie i odgrywały niezmiernie istotną rolę dla części ludności Podlasia. Do tropienia śladów obydwu konfesji chrześcijańskich oraz określania form ich koegzystencji na kartach poezji Czykwina może być użyteczna, po lekkiej modyfikacji, tzw. krytyka ekumeniczna – sposób czytania *sacrum* proponowany przez Wojciecha Gutowskiego. Ta metoda „odwołuje się do pojęcia *sacrum* [...] jako fenomenu wspólnego różnym religiom i formom metafizycznego pragnienia, wyrażającego się w praktyce nieskończonej ilości różnorodnych i wieloznacznych hierofanii”¹⁷, co czyni ją nastawioną „na otwartą, aprobującą lekturę nieograniczonego bogactwa przejawiania się świętości w literaturze”¹⁸. Modyfikacja w tym przypadku, uzasadniona treścią utworów i białoruską specyfiką religijno-kulturową, polegałaby na redukcji obszaru zagadnienia do hierofanii właściwych chrześcijaństwu łacińskiemu i bizantyjskiemu, ich lokalizacji, analizy oraz określenia stopnia i charakteru ich interakcji.

Ważną rolę w poetyckim *sacrum* Czykwina odgrywa modlitwa. Prócz tradycyjnych dla poezji białoruskiej próśb o Boże miłosierdzie dla Białorusi i jej trwanie na mapie Europy można spotkać bardzo osobiste wyznania, które na pierwszy rzut oka nie wyróżniają się niczym szczególnym, lecz przy wnikliwszym oglądzie zaskakują swoją głębią:

Але ў самім жыцці – адно слязіны,
і не жыцця, а горычы палын
[...]
О, Божа праведны, павер
маім няўмольным нараканням!¹⁹

¹⁶ Я. Чыквін, *Адно жыццё...*, с. 221.

¹⁷ W. Gutowski, *Wśród szyfrów transcendencji. Szkice o sacrum chrześcijańskim w literaturze polskiej XX wieku*, Toruń 1994, s. 11.

¹⁸ Тамże.

¹⁹ Я. Чыквін, *Адно жыццё...*, с. 274.

Liryczne „ja” w chwili słabości zarzuca Stwórcy nie tyle pozostawianie głuchym, ile brak wiary w prawdziwość kierowanych do Niego słów. Zatem jest to modlitewna prośba nacechowana pewnego rodzaju przewrotnością, ponieważ skrywa się za nią zarzut ciężkiego kalibru – oskarżenie Boga o niewiarę swemu stworzeniu. A jednak ta niesłychana zuchwałość jest bardzo przemyślana i szczerą, o czym świadczy nazwanie wpierw Wszechmogącego sprawiedliwym. W ten sposób bohater liryczny manifestuje swoją wiarę w sprawiedliwość Bożą, której atrybutami są likwidowanie zła, ochrona i rozwój dobra w stworzeniu, a także daje do zrozumienia, iż jest stuprocentowo świadomy swego opłakanego stanu, będącego źródłem jego narzekania. Właśnie te dwa czynniki – mocna wiara w prawość Boga i niezachwiana świadomość własnego położenia – dają mu podstawy do artykułowania tak odważnych błagań. Przytoczony cytat stanowi wydatny przykład wyrafinowania artystycznego Czykwina, który udowadnia, iż w liryce modlitewnej, zdawałoby się pospolitej i schematycznej, wciąż tkwią bogate pokłady oryginalności.

Jednym z motywów przewijających się przez twórczość literata jest obraz modlących się kobiet. One ślą modły w świątyniach: „Моляцца, часта моляцца дзяўчаты, // Да хараства на крыжы распятага”²⁰, modlą się śpiewem: „Душы напоўненыя песняй малітваў // Радасць дзявочая – хмельнаю хваляй”²¹, a kobiety, które utraciły swych mężów na wojnie, w emocjonalnej, pełnej żalu modlitwie do Boga skarżą się na swój wdowi los:

Усё змяняецца: луг пераходзіць у рэчку,
Жыццё – у смерць, жанчыны – ва ўдовы,
Сонца з пяском – у грэчку мядовую,
І толькі малітвы жаночыя – у спрэчку з Богам²².

Co ciekawe, w utworach poety, nie licząc bohatera lirycznego, modlą się wyłącznie kobiety. Czyżby było to odzwierciedleniem poziomu zaangażowania w praktyki religijne ze względu na płeć w rodzinnych stronach poety? O mężczyznach w kontekście relacji z Bogiem mowa jest wtedy, gdy kobiety udają się do cerkwi na niedzielną liturgię; oni zaś w tym samym czasie „на

²⁰ Тамсама, с. 61.

²¹ Тамсама, с. 106.

²² Тамсама, с. 73.

поплаве важна ляжалі, // махорку курылі і нешта жавалі”²³. Przywołane sytuacje dowodzą, iż analiza sakralności świata poetyckiego Czykwina może posłużyć do odtworzenia pewnych aspektów religijno-kulturowych obszaru, na którym autor wyrósł i żył, pamiętając jednocześnie o ograniczeniach, które niosą badania kulturowe w oparciu o materiał poetycki.

Uładzimir Konan w jednym ze swoich artykułów poddaje analizie archetypy biblijne oraz motywy chrześcijańskie w poezji Czykwina. Godnym uwagi jest fakt, iż znaczna liczba przytaczanych przez niego przykładów spaja się z koncepcją tzw. „*sacrum-maski*”. Zgodnie z nią autor, niebędący w stanie wypowiedzieć bezpośrednio *sacrum*, przywołuje je „albo poprzez użycie słów należących do rodziny znaczeniowej terminów sakralnych, albo przez użycie form narracyjnych odnoszących się do *sacrum*, albo za pomocą odwołania się do nich poprzez sensy utajone w wypowiedziach nie-wprost”²⁴. I właśnie wzgląd na te ostatnie sensy pozwala dostrzec całe bogactwo *sacrum* w utworach poety z Dubicz Cerkiewnych. Obraz sadu, charakterystyczny dla jego świata poetyckiego i skrywający nostalgię podmiotu lirycznego za latami dzieciństwa, U. Konan odczytuje jako symbol raj ułosciańskiego, który łączy następnie z biblijnym rajem utraconym. Można tu dostrzec wielopoziomowość sensów, którą badacz zakłada w swojej interpretacji. Przez odwołanie do sadu rodzinnego przechodzi on do jego rozumienia w postaci wspomnienia szczęśliwego dzieciństwa, po czym dociera na końcu do biblijnego archetypu raj utraconego, jakim był sad edeński. Zwiększoną obecność tematyki starości w wierszach z okresu pełni możliwości twórczych poety U. Konan łączy ze wzrostem jego zainteresowania motywami eschatologicznymi i przeczuwaniem „osobistej apokalipsy”. Za to w tytule tomu *Свет першы і апошні* są zawarte według niego oba wspomniane motywy: raj i śmierć, które spajają klamrą biblijną epopeję od Księgi Rodzaju do Księgi Apokalipsy²⁵. Innym przykładem zamaskowanego *sacrum* mogą być niektóre wyrażenia metaforyczne, które interpretowane zgodnie z kluczem sakralnym, implikują peryfrastyczne przedstawienia Absolutu:

²³ Тамсама, с. 60.

²⁴ T. Cieślukowska, S. Cieślukowski, *Sacrum i maska czyli o wypowiadaniu niewypowiedzianego*, [w:] *Sacrum w literaturze*, red. J. Gotfryd, M. Jasińska-Wojtkowska, S. Sawicki, Lublin 1983, s. 82.

²⁵ Zob. У. Конан, *Біблейскія архетыпы...*, с. 186–190.

„імя, / запісанае мне ў гэтай кнізе Вышняяй воляй”²⁶, albo „З свету зыходзячы я астаўлю красу найпрыгожую – / Бляск жыватворнага Немага”²⁷. Z kolei we wspomnianym już utworze *За тым мурам* Stwórcy otrzymuje nazwę „Жыццё”:

І ведаю – верай – што раней не было мяне такога,
што Жыццём к жыццю пакліканы, пэўна, цалкам выпадкова
з ланцуга арганікі, невядома як доўгага.
І хтосьці даў мне разуменне сябе і свету,
І патрэбу будавання сэнсу для *вялога і малікага*²⁸.

Paradoksalnie wypowiedź nie wprost może ujawniać cechy danej osoby, przedmiotu lub zjawiska, które pozostają nieznanne w wyrażeniu bezpośrednim. Z przytoczonego cytatu można wywieść wniosek, że Bóg jest istotą żywą, życiem pierwotnym, od którego wzięło początek pozostałe stworzenie. Za to zaimek nieokreślony „хтосьці” wskazuje na osobowy charakter Czykwinowego Absolutu. Nie zmienia to faktu, iż wydobywanie dodatkowego zasobu treściowego, który chowa się pod maską poetyckiego kamuflażu, wymaga wpięrow jego rozpoznania oraz odczytania. W każdym razie uwzględnienie kategorii maski jest bardzo pomocnym narzędziem do poprawnej identyfikacji oraz interpretacji sakralnego w niejednoznacznych wierszach autora.

Należy zaznaczyć, iż sfera *sacrum* w poezji J. Czykwina objawia się w sposób delikatny i mało zauważalny. Jednakże wraz z upływem lat i powstawaniem nowych utworów wyraża się ona coraz bardziej, aczkolwiek owo wyrażenie się jest stopniowe i nie czyni szkody jej subtelniemu charakterowi, co stanowi kontrast z popieriestrojkową twórczością poetów z Białorusi. W drugiej połowie lat 80. XX wieku zaczęli oni sięgać do zakazanych jeszcze niedawno w BSRB motywów religijnych, a Walancin Akudowicz określił ten proces mianem „teologizacji literatury”²⁹. Ówczesnemu wysypowi religijności w wierszach często towarzyszyły: natarczywość, nieumiarkowanie oraz blichtr, co było faktycznie pokłosiem zarówno mody, jak i odzyskanej swobody słowa. Czykwin natomiast urodził się, wychował

²⁶ Я. Чыквін, *Адно жыццё...*, с. 171.

²⁷ Тамсама, с. 188.

²⁸ Тамсама, с. 197.

²⁹ В. Акудовіч, *Разбурыць Парыж*, Мінск 2004, с. 258–259.

i tworzył w komunistycznym państwie polskim, gdzie skala prześladowań religijnych była nieporównywalnie mniejsza niż w ZSRR; ludzie mogli w praktyce uczestniczyć swobodnie w kulcie religijnym (choć zdarzały się napięcia i ograniczenia), a nawet budować (wprawdzie nie bez trudności) nowe świątynie. Miało to bez wątpienia wpływ na to, że *sacrum* w jego poezji jest czymś implicytnym i pozbawionym sztuczności, co znakomicie odzwierciedla idylliczna scena z wiersza *Яздох без сядла* z 1973 roku. Obraz kobiet udających się na liturgię ma w nim charakter odwiecznego, niezmiennego rytuału niedzielного, a spotkanie z Bogiem Trójjedynym w dzień święty występuje jako część praw natury rządzących światem:

Я выйшаў у нядзелю на вуліцу вёскі.
Кабеты спяшалі ў царкву памаліцца,
ў звычайных касцюмах, ў святочных прычосках
– Цікава мне было на іх паглядзець³⁰.

Ciekawych wniosków interpretacyjnych może dostarczyć zestawienie poetyckiego *sacrum* „białowieźców” i pisarzy białoruskich z Białorusi. Mówiąc ściślej, zasadną i interesującą propozycją wydaje się analiza porównawcza twórczości Jana Czykwina i Ryhora Baradulina. Między nimi była niewielka różnica wieku³¹, obaj debiutowali w latach 50. XX wieku (Baradulin w 1953 roku na łamach gazet „За сталінскія кадры” i „Чырвоная змена”, Czykwin zaś w gazecie „Ніва” w 1957 roku), mieli wykształcenie filologiczne (Baradulin – białorutenista, Czykwin – rusycysta), pracowali jako redaktorzy, zajmowali ważne stanowiska w organizacjach pisarzy, a nawet otrzymywali te same nagrody³². Mimo odmienności konfesyjnej (Baradulin w latach 90. przyszedł do białoruskiego Kościoła greckokatolickiego, a Czykwin, jak już wspomniano, był wiernym prawosławnym) ogniwem łączącym ich „chrześcijaństwa” była ta sama tradycja grecka. Ponadto religijny aspekt ich uniwersów poetyckich wznosi się ponad spory apologetyczne i mieści

³⁰ Я. Чыквін, *Адно жыццё...*, с. 60.

³¹ Baradulin był pięć lat starszy od Czykwina. Mimo swej niewielkości ów dystans wiekowy sprawił, że tragiczne wydarzenia II wojny światowej odcisnęły większe piętno na psychice i twórczości Baradulina.

³² Zob. Л. Гарэлік, *Барадунін Рыгор*, [у:] *Беларускія пісьмennisнікі. Бібліяграфічны слоўнік*, ред. А. Мальдзіс, Мінск 1992, Т. 1, с. 210–211; *Біяграфічная даведка*, [у:] Я. Чыквін, *Бачыць свет. Лірыка, пераклады 2009–2021*, Бельск Падляшскі 2025, с. 213–214.

w sobie składowe chrześcijańskiego Wschodu i Zachodu. Dla analizy komparatystycznej logicznym i atrakcyjnym wydaje się wyodrębnienie dwóch okresów ich twórczości: przed i po roku 1989. W przypadku pierwszego okresu na pierwszy plan wychodzi pytanie, w jaki sposób warunki polityczne, różne dla obydwu poetów, wpłynęły na sposób pisania o tym, co sakralne. Jeśli chodzi o drugi okres, to do pierwszorzędnych należy kwestia ewentualnych metamorfoz *sacrum* poetyckiego w czasach restytucji wolności słowa. Jednym z ważniejszych punktów analizy jest kwestia wykorzystania tych samych motywów biblijnych. Obydwaj artyści nawiązują na przykład do głównej rzeki Palestyny, Jordanu, będącej naturalną granicą starotestamentowego państwa izraelskiego, a także miejscem wielu ważnych wydarzeń w Biblii. Baradulin poświęca jej osobny wiersz i przywołuje w nim najśłynniejsze wydarzenie, które miało miejsce na jej brzegach – chrzest Jezusa przez Jana Chrzciciela:

Густой вадой Хрысціцель Іяан
Хрысціў Хрыста, і леціў ахалодай
Ад ценю дрэў зялёны Іярдан,
Напоўнены нябеснаю лагодай³³.

Czykwin natomiast wykorzystuje Jordan w charakterze *comparansu* bliskiej sobie rzeki Narew ze swoich ojczystych stron:

Вада, як у Іярдане,
Што й дух амаладжае...
[...]
Ціхінёй дрыгвянай
Зноўку дрэмле Нарва –
Кніга накіравання
Айчынных абшараў³⁴.

Wykorzystany w obydwu utworach moment teologiczny – chrzest Janowy, bezpośrednio wspomniany u Baradulina – ulega poetyckiej transformacji w wierszu Czykwina. Celem kultowego obmycia, sprawowanego przez Jana Chrzciciela, było odpuszczenie grzechów i oczyszczenie moralne

³³ Р. Барадулін, *Ксты*, Мінск 2005, с. 75.

³⁴ Я. Чыквін, *Адно жыццё...*, с. 254.

człowieka³⁵. Ten symboliczny rytuał jest również interpretowany jako zapowiedź chrzczenia przez Tego, kto będzie chrcił „Duchem Świętym”, czyli Chrystusa. Chrzt Chrystusowy łagodzi wszystkie grzechy człowieka, przez co dusza powraca jakby do stanu pierwotnego, a więc w pewnym sensie ulega odnowieniu. Dlatego też wody Jordanu już na zawsze stały się symbolem sakramentu chrztu – odrodzenia duchowego. W poetyckiej transpozycji Czykwina oczyszczającą i odmładzającą funkcję pełnią wody rzeki Narew. W cytowanych wersach ujawnia się jego miłość do ziemi ojczystej, a zarazem wiara w jej mistyczny wpływ na ducha ludzkiego, zapewniający autochtonom regenerację sił vitalnych. Mało tego, tak jak rzeka Jordan jest żywym symbolem wiecznego związku narodu izraelskiego z ziemią palestyńską, tak też poeta, nazywając rzekę Narew „кнігай наканавання”, czyni z niej nieprzemijalny symbol swojej małej ojczyzny.

Czykwin, przeanalizowawszy w jednym ze swoich artykułów twórczość poetycką Znicza (Aleh Bembel) i Haliny Twaranowicz, wyróżnił dwa prądy rozwoju współczesnej białoruskiej poezji duchowej. Pierwszemu z nich nadał miano „Pascalskiego” od nazwiska słynnego francuskiego filozofa Blaise’a Pascala i scharakteryzował go jako poezję osobistego samopoznania i samoobjawienia się duszy. Jest to twórczość, w której podmiot liryczny coraz bardziej zagłębia się w tajemnicę Boga i istnienia, a przez podążanie ścieżką rozwoju wewnętrznego rośnie jego odczuwanie oraz przeczuwanie rozmachu ducha człowieczego. Wielkość i niesłychane znaczenie duszy nie zmieniają faktu, iż – podobnie jak w rozważaniach Pascala – czuje ona swoją małość w obliczu Bożego majestatu³⁶. Nazwę drugiego prądu – „Awwakumowskiego” – poeta zaczerpnął od imienia protopopa Awwakuma Pietrowa, rosyjskiego pisarza, przeciwnika siedemnastowiecznych reform liturgicznych patriarchy Nikona w prawosławiu rosyjskim, spalonego na stosie i czczonego przez staroobrzędowców jako męczennika. Wyróżnikami owej tendencji literackiej jest pochwała prawosławia i charakter apologetyczny, a na pierwszym miejscu są w niej stawiane nie tyle przeżycia duchowe jednostki, ile problemy ogólnoludzkie: społeczne, socjalne, polityczne, narodowe, których rozwiązanie zapewnia wiara prawosławna i siła

³⁵ Zob. L. Stachowiak, *Chrzest Janowy*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, red. R. Łukaszyk, L. Bieńkowski, F. Gryglewicz, Lublin 1979, t. 3, s. 368–370.

³⁶ Zob. Я. Чыквін, „Паскалейскі” і „авакумаўскі” шляхі..., с. 135–137.

jej wielowiekowej tradycji³⁷. Czykwin zaznaczył wszakże, iż zaprojektował ów dualistyczny podział dla poezji teocentrycznej, do której trudno zaliczyć *ad hoc* jego własną twórczość z jej migotliwym, porozrzucanym w gąszczach sensów *sacrum*. Dopiero dokładniejsza analiza pozwala orzec, iż świat sakralny literata jest bliski postawie teocentrycznej, a także, zgodnie z jego własną klasyfikacją, bardziej wpasowuje się w Pascalski nurt białoruskiej poezji duchowej ostatnich dziesięcioleci.

Bardzo ambitnym i wymagającym, ale też nowatorskim i rokuszącym nadzieję projektem jest spojrzenie na twórczość Czykwiną z perspektywy kategorii „duchowości”. Jednym z pierwszych krajów, gdzie owo pojęcie zostało zaadaptowane dla badań literackich, była Francja³⁸. Zagadnienie „duchowości” w badaniach relacji pomiędzy literaturą a religią zdobywa coraz większą popularność również w innych krajach Europy i Stanach Zjednoczonych³⁹. Niemniej jednak zainteresowanie ową problematyką w nauce i języku ogólnym zdecydowanie wyprzedza rozwój jej aparatu metodologiczno-pojęciowego. Dlatego zdaniem autora tego artykułu, w przypadku zastosowania kategorii „duchowości” dla poezji Czykwiną wartymi uwagi mogą być propozycje teoretyczne W. Kudyby:

³⁷ Тамсама, с. 137–139.

³⁸ Właśnie we Francji przy uniwersytecie w Metz powstało centrum badawcze *Littérature et spiritualité*, założone przez Michela Baude. O randze prowadzonych badań, ich systematyczności oraz trwałości świadczy m.in. seria wydawnicza *Recherches de Littérature*, którą publikuje prestiżowe wydawnictwo Peter Lang. Oto niektóre z francuskich publikacji naukowych poruszających ową problematykę: *Romantisme et religion. Théologie des théologiens et théologie des écrivains. Colloque interdisciplinaire organisé à la Faculté des lettres de Metz les 20, 21, 22 octobre 1978 sous le patronage de la Société des études romantiques* by Michel Baude, Marc Mathieu Münch, Paris 1980; *Aspects du classicisme et de la spiritualité mélanges en l'honneur de Jacques Hennequin* by Jacques Hennequin, red. Alain Cullière, Paris 1996; *Poésie et spiritualité en France depuis 1950. Spiritualité chrétienne, spiritualité athée. Colloque organisé à la Faculté des lettres et sciences humaines de Metz (13 et 14 novembre 1987)*, publiés par Michel Baude et Jeanne-Marie Baude, Paris 1988; *La Bible en littérature. Actes du colloque international de Metz, septembre 1994*, édité par Pierre-Marie Beaudé, Paris 1997; *La conversion. Expérience spirituelle, expression littéraire. Actes du colloque de Metz (5–7 juin 2003)*, édité par Nicolas Brucker, New York 2005; *Spiritualité verlainienne. Actes du colloque international de Metz (novembre 1996)*, réunis et publiés par Jacques Dufetel, Paris 1997.

³⁹ Por. np. S. Bach, *Spiritualität und Transzendenz in der modernen englischsprachigen Literatur*, Paderborn 2001; C. Brinker, *Contemplata aliis tradere. Studien zum Verhältnis von Literatur und Spiritualität*, Bern 1995; *Literature and Spirituality*, edited by D. Bevan, Amsterdam–Atlanta 1992.

powinny one najpierw choć trochę [badania nad kategorią „duchowości” – M.K.) opanować semantyczny chaos i wyraźnie zakreślić obszar znaczeniowy pojęcia. Być może okazałoby się wtedy, że niemożliwe jest wprowadzenie do badań nad literaturą takiego sposobu rozumienia „duchowości”, które czyni tę kategorię synonimem dobrego samopoczucia (*well-being*) i nazywa rozmaite formy i rodzaje psychoterapii, doskonalenia umysłu, działań prozdrowotnych, leczniczych i podnoszących efektywność pracy, a także szerokie spektrum magiczno-okultystyczne, obejmujące m.in. amulety, horoskopy, wróżby, tarot. Być może udałooby się również odkryć, że ważny obszar inspiracji mogą stanowić badania teologiczne, w ramach których od dawna wypracowano nie tylko szeroki, ale także subtelny i precyzyjny sposób pojmowania omawianego pojęcia. „Duchowość” jest w nich rozumiana jako zespół osobowych odniesień do Boga, modelowany kulturowo i antropologicznie⁴⁰.

Badanie osobowych odniesień Czykwinowego podmiotu lirycznego do Boga z wykorzystaniem teologicznego aparatu pojęć zawęży definicję *sacrum* do chrześcijańskiego Absolutu osobowego, lecz nie oznacza redukcji celu badawczego do egzaminowania ortodoksyjności penetrowanych utworów. Kryteria podziału z podręczników teologii duchowości, które wyróżnił Antonio G. Matanić⁴¹, mogą być przydatne, jak przekonuje W. Kudyba, także w wypadku twórczości pisarzy o wybitnie indywidualnym modelu „duchowości”, gdyż „mogą służyć ukazaniu napięcia pomiędzy indywidualną »duchowością« poety a rozmaitymi aspektami »duchowości« obecnej w otaczającym go kontekście kulturowym”⁴². Przy próbie rekonstrukcji „duchowości” poezji Czykwina nie sposób nie uwzględnić różnorodności kulturowej, z której ona wyrasta. Owo zadanie nie należy do najprostszych, a dodatkowo utrudnia je wysoce utajony charakter jego poetyckiego *sacrum*, co wymaga od badacza szczególnych kompetencji interdyscyplinarnych (literaturoznawstwo, kulturoznawstwo, teologia, religiolgia).

⁴⁰ W. Kudyba, *Sacrum i „duchowość” w polskich badaniach literackich*, „Religious and Sacred Poetry: An International Quarterly of Religion, Culture and Education” 2013, nr 1, s. 71.

⁴¹ Kryteria podziału duchowości zaproponowane przez niego prezentują się następująco: 1) etniczno-geograficzne, 2) doktrynalne, 3) ascetyczno-praktyczne, 4) antropologiczno-psychologiczne, 5) historyczno-chronologiczne, 6) szkół duchowości. Zob. M. Chmielewski, *Vademecum duchowości katolickiej. 101 pytań o życie duchowe*, Lublin 2004, s. 24–25.

⁴² W. Kudyba, *Sacrum i „duchowość”...*, s. 72–73.

Poetyckie *sacrum* Jana Czykwina ma wyjątkową specyfikę. Jest ono chrześcijańskie i ponadkonfesyjne, subtelne i dyskretne, zagadkowe i pozbawione sztuczności oraz osadzone w kulturach Wschodu i Zachodu. Punkty wyjścia oraz propozycje metodologiczne (zwłaszcza kategoria „duchowości”) dla dalszych, pogłębionych analiz, zaprezentowane w niniejszym artykule, mogłyby być zaczątkiem nowego etapu badań nad inspiracjami religijnymi w tekstach literackich dla literaturoznawstwa białoruskiego oraz polskiego, wzbogacając dorobek kulturowy Polski i Białorusi jednocześnie, co stanowi niepodważalną, jedyną w swoim rodzaju zaletę twórczości artystów pogranicza.

LITERATURA

- Akudovič Valâncin, *Razburyc' Paryż*, Minsk 2004 [Акудовіч Валянцін, *Разбурыць Парыж*, Мінск 2004].
- Baradulin Rygor, *Ksty*, Minsk 2005 [Барадулін Рыгор, *Ксты*, Мінск 2005].
- Biaŭgraŭičnaâ davedka, [u:] Čykvîn Ân, *Bačyc' svet. Liryka, perakłady 2009–2021*, Bel'sk Padlâšskî 2025, s. 213–214 [Біяграфічная даведка, [y:] Чыквін Ян, *Бачыць свет. Лірыка, пераклады 2009–2021*, Бельск Падляшскі 2025, сс. 213–214].
- Cieślukowska Teresa, Cieślukowski Sławomir, *Sacrum i maska czyli o wypowiedaniu niewypowiedzianego*, [w:] *Sacrum w literaturze*, red. J. Gotfryd, M. Jasińska-Wojtkowska, S. Sawicki, Lublin 1983, s. 65–82.
- Čykvîn Ân, *Adno žyccë. Vybranae*, Belastok 2009 [Чыквін Ян, *Адно жыццё. Выбранае*, Беласток 2009].
- Čykvîn Ân, „Paskaleŭski” i „avakumaŭski” ślâhî razvîccâ belaruskaj duhoŭnaj paëzii, [u:] Čykvîn Ân, *Imëny. Tvory. Kantëkst. Artykuly, rëcënzii, intërv`u*, Belastok 2020, s. 126–140 [Чыквін Ян, „Паскалеўскі” і „авакумаўскі” шляхі развіцця беларускай духоўнай паэзіі, [y:] Чыквін Ян, *Імёны. Творы. Кантэкст. Артыкулы, рэцэнзіі, інтэрв’ю*, Беласток 2020, сс. 126–140].
- Garëlik Lûboŭ, *Baradulin Rygor*, [u:] *Belaruskîâ pis'menniki. Biblîagrafičny sloŭnik*, red. A. Mał'dzîs, Minsk 1992, t. 1, s. 210–235 [Гарэлік Любоў, *Барадулін Рыгор*, [y:] *Беларускія пісьменнікі. Бібліяграфічны слоўнік*, red. А. Мальдзіс, Мінск 1992, т. 1, сс. 210–235].
- Gutowski Wojciech, *Wśród szyfrów transcendencji. Szkice o sacrum chrześcijańskim w literaturze polskiej XX wieku*, Toruń 1994.
- Jadacki Jacek, *Mody w filozofii*, „Edukacja filozoficzna” 2017, t. 63, s. 7–24.

- Konan Uladzimir, *Biblejskiâ arhetypy i hrysciânskiâ matyvuy paèzii Ána Čykvina*, [u:] *Nad svâtoû studnâj. Tvorčaa indyvidual'nosć Ána Čykvina*, red. G. Tvaranovič i A. Al'stynûk, Belastok 2020, s. 183–193 [Конан Уладзімір, *Біблейскія архетыпы і хрысціянскія матывы ў паэзіі Яна Чыквіна*, [y:] *Над святою студняй. Творчая індывідуальнасць Яна Чыквіна*, red. Г. Тварановіч і А. Альштынюк, Беласток 2020, сс. 183–193].
- Kudyba Wojciech, *Sacrum i „duchowość” w polskich badaniach literackich*, „Religious and Sacred Poetry: An International Quarterly of Religion, Culture and Education” 2013, nr 1, s. 59–77.
- Kudyba Wojciech, *Duchowość jako kategoria badań literackich*, [w:] *Literatura, kultura religijna, polskość. Księga jubileuszowa dedykowana prof. dr. hab. Krzysztofowi Dybciakowi w 65. rocznicę urodzin*, red. K. Koehler, W. Kudyba, J. Sikora, Warszawa 2015, s. 411–427.
- Salij Jacek, *Pytania nieobojętne*, Poznań 1986.
- Smaszcz Waldemar, „GDZIE RZYM, GDZIE KRYM, A GDZIE MOJA OJCZYŻNA...” (w kręgu poezji *Jana Czykwina*), [w:] *Над святою студняй. Творчая індывідуальнасць Яна Чыквіна*, red. Г. Тварановіч і А. Альштынюк, Беласток 2020, s. 43–54.
- Stachowiak Lech, *Chrzest Janowy*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, red. R. Łukaszyk, L. Bieńkowski, F. Gryglewicz, Lublin 1979, t. 3, s. 368–370.
- Zaniewska Teresa, *Poetycki świat Jana Czykwina*, [w:] *Над святою студняй. Творчая індывідуальнасць Яна Чыквіна*, red. Г. Тварановіч, А. Альштынюк, Беласток 2020, s. 29–31.
- Zarębianka Zofia, *W meandrach metodologii*, [w:] *Tropy sacrum w literaturze XX wieku. Od zagadnień motywicznych do perspektyw hermeneutycznych*, red. Z. Zarębianka, Bydgoszcz 2001, s. 9–18.
- Zarębianka Zofia, *Sacrum jako kategoria historycznoliteracka*, [w:] *Czytanie sacrum*, Zofia Zarębianka, Kraków–Rzym 2008, s. 11–17.